

Ölçüm Öbekleri

Murat Kural
UCLA

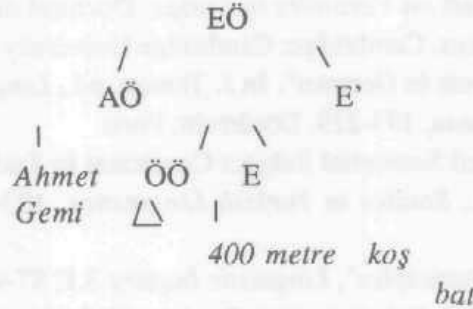
1 Giriş

Aşağıda (1) ve (2) numaralı örneklerde gösterilen yer değişikliği ve durum değişikliği eylemlerinin tümleci konumundaki Ölçüm (ad) Öbeklerinin (ÖÖ) arasında, yüzeysel olarak birbirlerine benzemelerine karşın, önemli farklar bulunur.

- (1) Ahmet 400 metre koştu (yer değişikliği eylemi)
(2) Gemi 400 metre battı (durum değişikliği eylemi)

Yer değişikliği eylemlerinin tümleci olan ÖÖ'leri belirtme durum takısı *-i*'yi kabul eder ve edilgen tümcelerde özne konumuna gelebilir. Diğer yandan, durum değişikliği eylemlerinin tümleci olan ÖÖ'leri ne belirtme durum takısı kabul edebilir ne de edilgen bir tümcenin öznesi olabilir. Bu yazıda her iki ÖÖ türünün de eylemi ile aynı yapısal ilişki içinde olduğu, ve aşağıda da görüldüğü gibi sözdizimine tümleç olarak girdiği, buna karşılık aradaki sözdizimsel ayrımların ise bu ÖÖ'lerinin (1) ve (2)'de verilen eylem türleriyle farklı tarz bir ilişkide bulunuyor olmasından kaynaklandığı öne sürülecektir.

(3)

Bu yazının temel savı yer değiştirme eylemlerinin tümleci konumundaki ÖÖ'lerinin eylemin ögesi, durum değiştirme eylemlerinin tümleci olan ÖÖ'lerinin ise ikincil bir yüklem olduğudur. Sözü geçen ÖÖ türleri arasındaki sözdizimsel farklılıklar ikinci bölümde, anlamsal farklılıklar ise üçüncü bölümde ele alınacaktır.

Yazı boyunca akıldan çıkarılmaması gereken bir nokta, burada söylenenlerin yalnızca yalın durumda Ad Öbeği (AÖ) olarak bulunan ölçüm öbekleri için geçerli olduğu ve (4)'te görülen ilgeçli öbekler ile (5)'te görülen zaman ölçümü öbeklerini kapsamadığıdır.

- (4) a. Yarışçılar [400 metre boyunca] koştu
b. Gemi [400 metre boyunca] battı
- (5) a. Yarışçılar 20 dakika koştu
b. Gemi 20 dakika battı

Yazının kapsamının bu biçimde daraltılmasının bir nedeni İlgeç Öbeklerinin (İÖ) aşağıda tartışılacak olan durum takısı alma ve özneleşme yeteneği gibi sözdizim özelliklerine uygun bir ulam olmayışıdır. İÖ'leri buldukları yapılarda Ad Öbeklerinden (AÖ) daha farklı yöntemlerle onaylanır ve özellikle AÖ'lerinin aksine, durum koşullarına uyma zorunlulukları yoktur. Yukarıdaki kısıtlamanın ikinci nedeni ise zaman öbeklerinin bu yazıda konu edilecek olan ölçüm öbeklerinden anlamca önemli bir farklılık taşımasıdır. Örnekleri (1) ve (2)'de görülen ÖÖ'lerinin en belirgin özelliği Eylem Öbeğinin (EÖ) tanımladığı olayın biçimini ve boyutunu belirlemesidir. Buna karşılık (5)'te verilen zaman öbekleri EÖ'lerde anlatılan olayların özüne hiçbir katkıda bulunmaz ve ancak ikincil planda anlamlı sayılabilecek, büyük oranda rastlantısal olarak tanımlanabilecek bir ölçüm sağlar.

2 Ölçüm Öbekleri arasındaki sözdizimsel farklar

Başta da belirtildiği gibi yer ve durum değişikliği eylemleri tarafından sözdizimine katılan ÖÖ'lerinin arasında iki önemli fark vardır: Belirtme durum eki *-i*'yi kabul edip etmemeleri ve eylemin edilgen durumunda özneleşebilip özneleşememeleri.

2.1 Belirtme durumu eki

Yer değiştirme eylemlerin tümleci konumundaki ÖÖ'leri belirtme durum eki *-i*'yi barındırma yeteneğine sahiptir.

- (6) a. Ahmet 10 kilometre(yi) yürüdü
b. Ayşe 500 metre(yi) yüzdü
c. Uçak 700 mil(i) uçtu
d. Çocuklar beş metre(yi) sıçradı

Belirtme durum ekini taşıdıkları zaman bu tümcelerdeki ÖÖ'leri önceden tanımlanmış, hatta bazı durumlarda başlangıç ve bitiş noktaları belirlenmiş bir uzaklığa karşılık gelir. Bu anlamda (6a)'da Ahmet'in yürüdüğü 10 kilometre, ya da (6b)'de Ayşe'nin yüzdüğü 500 metre önceden kararlaştırılmış uzaklıklar olarak anlaşılır. Dolayısıyla bu tümceleri herhangi bir yarıştan sözedildiği ortamlarda kullanmak olasıdır. Aynı ÖÖ'lerinin yalnız durumlarında ise bu uzaklıklar önceden saptanmış olamaz. Örneğin (6a)'da Ahmet'in yürüyüşü, (6b)'de ise Ayşe'nin yüzüşü önceden belirlenmiş parkurlarda ÖÖ'lerine karşılık gelen uzaklıkları katedemez; bu

uzaklıkların belirsiz kalması gerekir.¹

Yer değiştirme eylemlerinin aksine, durum değiştirme eylemlerinin seçtiği ÖÖ'leri belirtme durum eki -i ile bir arada bulunamaz.

- (7) a. Süt 45 derece(*yi) ısındı
 b. Ayşe üç santim(*i) uzadı
 c. Ahmet 20 kilo(*yu) şişmanladı
 d. Öğrenci sayısı yüzde onbeş(*i) arttı

Bu örneklerde ÖÖ'leri önceden belirlenmiş bir ölçüme denk gelemez, bundan dolayı da belirtme durum ekini alamaz. Bu tür EÖ'lerinde ÖÖ'leri ancak yalın durumda bulunur.

2.2 Edilgen eylemlerin özneleri

Yer değiştirme fiilleri edilgenleştirildiğinde ÖÖ'leri tümcenin öznesi olabilir. Aşağıdaki örneklerde eylemin hemen öncesine yerleştirilen belirteçler ÖÖ'lerinin özne konumuna yükseldiğini gösterir.

- (8) a. 10 kilometre dünkü talimde yüründü
 b. 500 metre dünkü yarışta yüzüldü
 c. 700 mil gezinin ilk ayağında uçuldu
 d. 10 metre deminki oyunda sıçrandı

Burada dikkat edilmesi gereken nokta (8)'de örnekleri verilen ÖÖ öznelerin yalnızca önceden belirlenmiş bir uzaklığı tanımlayabildiğidir. Diğer bir deyişle, özneleşmiş ÖÖ'leri bundan önce (6)'da gösterilen örneklerdeki belirtme durumu takısı almış olan ÖÖ'lerine denk gelir, ve onlar gibi yalnızca önceden kararlaştırılmış uzaklıklar için kullanılabilir. Bu açıdan, tümleci konumundaki ÖÖ'lerinin belirtme durumu takısını almasına izin vermeyen durum değiştirme eylemlerinin edilgenleştirildikleri zaman ÖÖ'lerinin özne konumuna gelmesine de izin vermeyişi beklenen bir olgudur. Bundan önce olduğu gibi aşağıdaki örneklerde belirteçlerin konumu ÖÖ'lerinin EÖ'nin içinden çıkarak özne konumuna yükseldiğini gösterir.²

¹ Bu ÖÖ'lerinin yorumları arasındaki ayırım belirtme durumu takısı ile AÖ'nin belirliliği arasında Enc'in (1991) geçerli olduğunu gösterdiği bağlantının bir uzantısıdır.

² Bu örneklerde belirteçlerin ÖÖ'nin öncesine alınması durumunda bu tümceler, *Dün yemek yapılırken 45 derece ısındı ya da Tatilde 20 kilo şişmanlandı* örneklerinde olduğu gibi görece daha kabul edilebilir hale gelir. Ancak bu tip tümcelerin göz ardı edilmemesi gereken iki özelliği vardır: (a) Bu tümcelerin yapısı farklı bir düzene sahiptir: Özne konumu yüzeyde boş bırakılmış, ÖÖ'leri ise FÖ'nin içinde kalmıştır. (b) Bu tarz edilgen tümceler belirtmesiz (unaccusative) eylemlerin edilgen durumuna benzer biçimde yorumlanır, bkz. Knecht (1985), Özkaragöz (1986) ve Sezer (1991). Bu kaynaklarda söylenenlerin tersine, benim alışık olduğum lehçede belirtmesiz eylemlerin edilgen durumu kesin bir zaman ve yer belirleyen tümcelerde de

- (9) a. *45 derece dün yemek yapılırken ısındı
b. *Üç santim geçen sene içinde uzandı
c. *20 kilo tatilde şişmanlandı
d. *Yüzde onbeş geçen seneden beri artıldı

Sözdizimine bu eylemlerin tümleci olarak giren ÖÖ'leri etken tümcelerde belirtme durumu takısı alamadıkları gibi, edilgen tümcelerde de özne konumuna gelemeler. Bunu izleyen bölümde her iki davranışın da aynı özellikten kaynaklandığı öne sürülecektir.

3 Ölçüm Öbekleri arasındaki anlambilimsel farklar

Yer ve durum değişikliği eylemleri tarafından seçilen ÖÖ'lerinin arasındaki anlam farkları aslında her iki eylem türü arasındaki anlam farklılıklarından doğmaktadır. Bu ayrım kaba hatlarıyla şöyle özetlenebilir.

Yer değişikliği eylemleri bir mekandan başka bir mekana geçişi tanımlar. Öznenin durumu yer değiştirmenin öncesinde ve sonrasında aynıdır. Örneğin başta sözü geçen *Ahmet 400 metre koştu* tümcesindeki *koş* eylemi Ahmet'in koşma eylemine bağlı olarak edindiği değişik bir durumu tanımlamaz ve bu anlamda, ÖÖ *400 metre* Ahmet'in edindiği herhangi bir yeni durumun boyutlarını vermez. Bu tür ÖÖ'lerinin belirleyici özelliği, öznenin durumundan bağımsız olarak EÖ'nin tanımladığı eylemin dışında varolan somut bir olguya denk gelmeleridir. Bu fiiller bir yer değiştirme eylemi tanımladığı için ÖÖ'nin gönderme yaptığı olgu hareket halindeki öznenin katettiği uzaklıktır: Ahmet 400 metre koştuktan sonra dönüp parmağıyla koştuğu uzaklığı gösterip *Bu 400 metreyi koştum* ya da *Bu mesafeyi koştum* diyebilir. Bunun nedeni Ahmet'in koştuğu 400 metrenin Ahmet'in varlığının dışında bulunan bir olguya karşılık gelmesidir.

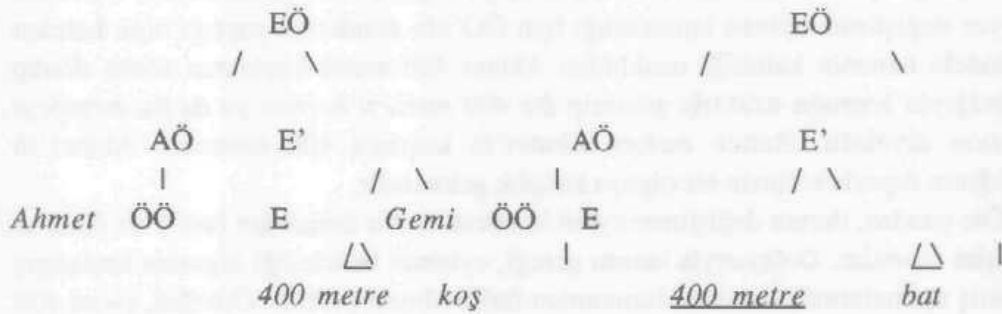
Öte yandan, durum değiştirme eylemleri öznenin bir durumdan başka bir duruma geçişini tanımlar. Dolayısıyla tanımı gereği, eylemin belirlediği olgunun başlangıç ve bitiş aşamalarında öznenin durumunun farklı olması gerekir. Örneğin, *Gemi 400 metre battı* tümcesinde batma eylemi öncesindeki ve sonrasında geminin durumu aynı değildir, öyle ki, geminin batış eylemi batık bir gemiyi, 400 metre batış eylemi ise 400 metre batık bir gemiyi tanımlar. Bu yüzden, ÖÖ *400 metre* eylemin öznesi olan *gemi* 'den bağımsız olarak varolabilecek bir olguya gönderme yapamaz. Sonuç olarak, bu iki ÖÖ türünün arasındaki en önemli fark şudur: Durum değişikliği eylemlerinin ÖÖ'leri yalnızca öznenin geçirdiği durum değişikliğinin

kullanılabilir, ancak bunun için tümcenin resmi bir rapor olarak sunulması gereklidir. Belirteçlerin öne kaydırıldığı durumlarda (9)'daki tümceler ancak askeri anlamda altın üste resmi bir raporu olarak anlaşılabilir. Buna karşılık, (8)'deki tümcelerde böyle bir zorunluluk yoktur.

boyutunu belirler. Buna karşılık, yer değişikliği eylemlerinin ÖÖ'leri ise özne ile öznenin dışında varolan ve özne ile belli bir ilişkisi bulunan özerk bir olgunun (mesafenin) niceliğini belirler.

ÖÖ'leri ile öznelerin arasındaki ilişkilerin farklılığı ÖÖ'leri ile fiillerin arasındaki ilişkilerin farklılığından kaynaklanır. Yer değiştirme eylemlerinin ÖÖ'lerini öznenin kendisinden bağımsız bir olgu olarak tanımları sözkonusu fiillerin ÖÖ'lerini bir öğe olarak ürettiğini gösterir. Her ne kadar ÖÖ'nin tümcede işlevsel bir görevi bulunmasa da, bu tür eylemler özneleri konumundaki AÖ ile tümleç konumundaki ÖÖ arasında nasıl bir bağ olduğunu gösterirler. ÖÖ'lerinin özünde geçişsiz olan bu eylemler tarafından öğe olarak seçiliyor olması, Hale ve Keyser'in (1991) etkisiz (unergative) eylemlerin geçişli bir tabandan elde edildiği savıyla önemli benzerlikler taşımaktadır.³ Öte yandan, durum değiştirme eylemlerinin ÖÖ'leri öznenin durumu hakkında eylemin yaptığı saptamanın derecesini belirlemede ve bu açıdan da ikinci bir yüklem görevi görmektedir. Bu tür ÖÖ'leri tümleç olarak üretilmelerine karşın eylemle olan ilişkisi yüklem-öğe tarzında değil, birincil-ikincil yüklem ilişkisi tarzındadır. Bu ÖÖ'nin ikincil yüklem olmaları Mantıksal Biçim'de (MB) başlarını birincil yüklem olan eylemle birleştirerek bileşik bir yüklem yaratma yoluna gitmelerini zorunlu kılar (bunun ayrıntılı örnekleri için bkz. Kural 1996).

(10) a. Yer değiştirme eylemleri b. Durum değiştirme eylemleri

Yukarıda (10a)'da gösterilen öğe niteliğindeki ÖÖ diğer öğeler (örn. AÖ'ler) gibi yapısal olarak onaylanmak üzere FÖ'nin dışına çıkar,⁴ ancak (10b)'de yüklem görevi gören ÖÖ ana yüklem olan eylemle MB'de birleşerek bileşik bir yüklem oluşturur.

Yukarıda çizilen bu ayrım yer ve durum değiştirme eylemlerinin tümleci olarak

³ Hale ve Keyser'in temel tezi *göl, konuş, uyu*, ve *öksür* gibi eylemlerin bunlara karşılık gelen adların anlamca boş bir eylemle sözdizimsel/sözlüksel düzlemde birleştirilerek elde edildiğidir.

⁴ Öğesel ÖÖ'leri (6)'da verilen örneklerde görüldüğü gibi belirtme durumu takısını almayabilir. Bu ÖÖ'lerin yapısal olarak nasıl onaylandığı henüz tam olarak bilinmese de řu aşamada belirtme durumu takısını almayan diğer AÖ'leriyle aynı biçimde onaylandıklarını varsaymak çok da yanlış olmaz.

üretilen ÖÖ'lerinin arasındaki sözdizimsel farkları da şöyle açıklar: Yer değişikliği eylemlerinin sözdizimine kattıkları ÖÖ'leri öge temelli oldukları için tümleş konumunda üretilen diğer öğeler gibi davranır ve belirli olduğu takdirde belirtme durumu ekini alır, eylemin edilgen olması durumunda ise tümcenin öznesi olur. Buna karşılık, durum değişikliği eylemlerinin seçtiği ÖÖ'lerinin sözdiziminde yüklem kimliği taşımalarından dolayı belirli ya da belirsiz olmak gibi bir seçenekleri yoktur, bundan dolayı da belirtme durumu takısını kabul edemezler. Aynı nedenden ötürü bu ÖÖ'leri eylemin edilgenleştiği koşullarda özne konumuna da gelemeler.

4 Sonuç

Burada sunulan çalışmanın ilgi çekici tarafı yüzeyde birbirine benzer görünen iki öbek türünün aslında son derecede farklı bir davranış sergilemesi, ve bu farklılığın ise temelini eylemlerin arasındaki anlam ayrılıkları tarafından belirlendiğidir. Herhangi bir eylemin ÖÖ'nin hangi davranışı sergileyeceğine eylemin anlamına dayanarak karar verilebilmesi çocukların aradaki ayrımı görece çabuk kavramalarında önemli bir etken oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Enc, M. 1991. "The Semantics of Specificity". *Linguistic Inquiry* 22, 1-25.
- Hale ve Keyser. 1991. On the Syntax of Argument Structure. *Lexicon Project Working Papers*. Center for Cognitive Science, MIT.
- Knecht, L. 1985. *Subject and Object in Turkish*. Doktora tezi. MIT
- Kural, M. 1996. *Verb Incorporation and Elementary Predicates*. Doktora tezi. UCLA.
- Özkaragöz, I. 1986. *The Relational Structure of Turkish Syntax*. Doktora tezi. UC San Diego,
- Sezer, E. 1991. *Issues in Turkish Syntax*. Doktora tezi. Harvard University.